

Searching for possible andragogical approaches and interventions to eliminate the impact of fake news on the internet

Hľadanie možných andragogických prístupov a intervencií na elimináciu vplyvu „fake news“ na internete

MARTIN SCHUBERT & VIKTÓRIA PANČÍKOVÁ

Abstrakt

Easy access to information on the Internet also entails, among other things, the risk of spreading fake news, that are often difficult to identify and that seriously threaten the open, free and fair debate, i.e. the foundations of democratic societies. In the study, we present relevant research results about the adult population in Slovakia, possible causes and ways of the rapid spread of fake news on the Internet and finally we present the possible andragogical approaches and interventions with the potential to eliminate the influence of fake news on adults. Our main goal is to contribute to the development of media literacy and critical thinking of adults, which are the prerequisites for their ability to make responsible decisions, clearly formulate their opinions and actively participate in public life.

Key words: internet, fake news, causes of spread of fake news, adult educator, andragogical approaches to fake news.

ÚVOD

Internet umožňuje občanom zo všetkých spoločenských vrstiev jednoduchý a rýchly prístup k množstvu informácií. Mnohí ho preto vnímajú ako ústredný nástroj demokratizácie poznania. Na rozdiel od tradičných médií, ako napr. denníky, rádio a televízia, sa účasť ľudí na informačnej spoločnosti neobmedzuje len na pasívnu recepciu predkladaných obsahov. Mnohé online platformy umožňujú svojim používateľom vytvárať a širokej verejnosti sprístupňovať obsahy vo forme blogov, podcastov, videí a pod. Aj sociálne médiá umožňujú každému s potrebným hardvérom a prístupom k internetu vytvárať vlastné príspevky alebo komentovať, zdieľať a preposielať príspevky iných.

V súvislosti s internetom tak možno hovoriť nielen o demokratizácii prístupu k poznaniu, ale aj šírení informácií. Avšak dohliadať na ich kvalitu je na rozdiel od spravodajských médií, kde tak robia editori, veľmi náročné. Dôvodom je hlavne objem informácií, ktorý by bolo potrebné overiť. Internet je preto slobodný priestor, v ktorom môže každý vyjadriť svoj názor. V zásade nič na tom nemení ani v ostatnom období prevádzkovateľmi platformami sociálnych médií čoraz častejšie uplatňovaný „deplatforming“, t. j. vylúčenie jednotlivcov alebo

skupín zo sociálnych sietí vymazaním alebo zablokovaním ich účtov prevádzkovateľom platformy. Cieľom je sankcionovať všetkých, ktorí (opakovane) porušujú pravidlá komunity, napr. šírením nenávistných prejavov, podporovaním a propagovaním hnutí smerujúcich k potláčaniu práv a slobôd občanov atď. Tento akt cenzúry vedie však spravidla iba k tomu, že aktéri prejdú na alternatívne platformy, ako napr. Telegram, kde sa nemusia obávať žiadnej moderácie.

Toto smerovanie možno hodnotiť dvojako. Pozitívne, najmä kvôli neobmedzenej výmene informácií, ktorá napr. v totalitných systémoch otvára nové horizonty. Negatívne, lebo kvalita informácií šíriacich sa internetom je veľmi variabilná a jeho používatelia ju často nedokážu náležite posúdiť. V tejto situácii môžu byť zvlášť nebezpečné tzv. **fake news** (ďalej len „FNs“), pretože „(...) zámerne napodobňujú formát spravodajstva alebo iného produktu žurnalistiky, pričom ich tvorcovia úmyselne zavádzajú svoje publikum skresľovaním reality“ (Krátky slovník hybridných hrozieb, 2021). Podobne definujú FNs aj Allcott a Gentzkow (2017) a uvádzajú tiež dva hlavné motívy ich aktérov, materiálny a ideologický. Wardle (2019) okrem generovania profitu a politického vplyvu spomína ako ďalší motív vyvolávanie zmätku

v ľuďoch a oslabovanie ich dôvery v demokratické inštitúcie – od volebného systému až po žurnalistiku. Práve nedôvera v žurnalistiku a médiá ako celok, t. j. náš základný zdroj informácií, predstavuje závažný problém. Dôvodom je, že prijímanie neinformovaných rozhodnutí na základe FNs destabilizuje demokraciu. Spoločne s množstvom alternatív ku každej informácii fenomén FNs preťažuje našu schopnosť kritického myslenia. Vzniká tým nalomená a najmä na pravdu rezignujúca spoločnosť. Verejnou mienkou sa šíri apatia. Čím ďalej sme menej ochotní zastávať jasné názory, argumentačne ich obhajovať, zúčastňovať sa na voľbách alebo sa aktívne podieľať na občianskej spoločnosti (Gregor a kol., 2018).

Ďalším efektom šírenia FNs na internete je vyvolávanie pochybností o expertoch, vedeckých faktoch a inštitúciách, čo môže mať rôzne spoločenské dopady. Kým napr. presvedčenie, že Mesiak je iba hologram, je celkom neškodné, neochota nechať sa zaočkovať môže byť v situácii pandémie COVID-19 fatálna. Smrť je nezvratným faktom. Je preto potrebné zvážiť, od koho a aké správy konzumujeme.

So zreteľom na naznačené nástrahy používania internetu a na relevantné zistenia, ktoré naznačujú nízku mediálnu gramotnosť a schopnosť kritického myslenia dospelých Slo-

vákov (pozri Obr. 1), chceme ako andragógovia predstaviť možné prístupy, a v rámci nich uplatňované intervencie s potenciálom eliminovať vplyv FNs využiteľné v praxi edukácie dospelých. Predtým, ako tak urobíme, ponúkame krátke zamyslenie sa nad tým, prečo rýchlosť a objem FNs v súčasnosti narastajú tak razantne, že dokážu negatívne ovplyvňovať uvažovanie ľudí a (celo)spoločenské dianie.

Výskumné zistenia o dospelých Slovákoch v kontexte FNs

Nízka schopnosť riešiť problémy v technologicky vyspelom prostredí

(Bunčák et al., 2013)

- Až 21,7% nemá skúsenosti s IKT alebo im chýba základná počítačová gramotnosť.
- Z počítačovo gramotných sa 45,4% vo veku 16 – 65 r. umiestnilo na najnižšom stupni schopnosti riešiť problémy v technologicky vyspelom prostredí.
- Na najvyššom z troch meraných stupňov schopnosti riešiť problémy v technicky vyspelom prostredí sa umiestnilo len 4,2% ľudí (najmenej spomedzi všetkých zúčastnených krajín).

Slováci sa pravidelne stretávajú s FNs

(European Union, 2018)

- V každom zo štátov EÚ aspoň polovica respondentov uviedla, že sa najmenej raz týždenne stretáva s FNs, a to:
 - 77% vo veku 15 – 24 r.,
 - 61% vo veku 55 a viac r.
- K štátom s najvyšším podielom patrí aj Slovensko (73%).
- Až 45% slovenských respondentov uviedlo, že sa s FNs stretáva každý, resp. skoro každý deň.

Slováci sú veľmi náchylní veriť konšpiračným teóriám

(Hajdu et al., 2021)

- Slovensko je jednou z krajín strednej a východnej Európy, ktorá je najnáchylnejšia voči konšpiračným teóriám a dezinformáciám. Tieto predstavy sú podporované nespokojnosťou s demokraciou a nedôverou vo verejné inštitúcie.
- Tieto predstavy korelujú so všeobecnou nedôverou v médiá. Mnohé zraniteľné skupiny sa následne obracajú na problematiku stránky, ktoré sľubujú odhalenie „skrytých pravd“.
- V priemere 31% dospelých na Slovensku verí v nejakú konšpiračnú teóriu o COVID-19.

Väčšina Slovákov verí konšpiráciám

(Klingová, 2018)

- 20,9% respondentov s VŠ vzdelaním používa dezinformačné stránky ako prvý a druhý najdôležitejší zdroj informácií:
 - najviac v Bratislavskom kraji - 27,4%,
 - v Banskobystrickom kraji - 22,3%,
 - v Prešovskom a Žilinskom kraji - 20,6%.
- Dezinformačné stránky ako hlavný zdroj informácií najviac používajú mladí ľudia vo veku 15 – 17 r. (11,6%), 18 – 24 r. (10,8%), najmenej dospelí zo skupiny 65 r. a viac (5,6%).
- Väčšina Slovákov verí konšpiráciám. 52,2% respondentov súhlasilo s výrokom, že tajné spolky riadia dianie vo svete a usilujú sa o vytvorenie totalitnej svetovlády. S týmto výrokom súhlasí až vyše 59% Slovákov vo veku 55 – 64 r. Na porovnanie, tomuto výroku verí len 28% mladých ľudí vo veku 15 – 17 r.

Slováci sú zraniteľní voči vplyvu konšpiračných teórií

(Hajdu et al., 2020)

- Slovenská populácia je trvalo hodnotená ako zraniteľná voči vplyvu konšpiračných teórií.
- K tomuto fenoménu prispieva niekoľko faktorov ako:
 - vnímavosť Slovákov voči proruskej rétorike,
 - relatívne ústredná pozícia dezinformačných portálov na slovenskom Facebooku,
 - vplyv českých dezinformačných kanálov,
 - vplyv zastaraného vzdelávacieho systému.

Slováci sú vo veľkej miere vystavení FNs o COVID-19

(Newman et al., 2021)

- 64% slovenských respondentov sa stretlo s FNs o COVID-19.
- 34% zdieľa správy prostredníctvom sociálnych sietí, služieb na zasielanie správ a mailu.
- Najviac využívajú Facebook (55%), YouTube (26%), Facebook Messenger (19%).

Obr. 1: Výber relevantných výskumných zistení o dospelých Slovákoch
Zdroj: Vlastné spracovanie.

MOŽNÉ PRÍČINY RÝCHLEHO ŠÍRENIA A ZVÄČŠOVANIA OBJEMU FAKE NEWS

Niet pochýb o tom, že FN existovali vždy. Avšak online platformy, najmä Google a Facebook, vytvorili prostredie, v ktorom sa tieto správy šíria doposiaľ nevidanou rýchlosťou. *Zásahu na tom má* inzertný systém na internete založený na počte klikov na jednotlivé stránky. Na základe klikov, dnes hlavnej mediálnej metriky, sa totiž počíta a platí internetová reklama. Presne takéto prostredie vyhovuje FN *a ich tvorcom, ktorí* v súťaži o čo najväčší počet klikov porážajú tradičné médiá a *seriózne spravodajstvo*. Digitálne prostredie sociálnych sietí a internetu už zo svojej podstaty zvyhodňuje senzačné a emotívne titulky s *klamlivými* fotkami, lebo *čím je správa šokujúcejšia*, tým viac ľudí zaujme. Algoritmus Facebooku, či Googlu si to všima a správe pridáva na dôležitosť. Potom stačí umiestniť na danú webovú stránku reklamu a „stroj na peniaze“ je na svete (Gregor a kol., 2018).

Fakt, že tým, čo v prvom rade zvyšuje počet kliknutí na nejakú správu sú jej vlastnosti, ako jednoduchosť, špekulatívny cha-

rakter, znechutenie či prekvapenie, potvrdzujú vo svojej štúdií aj Vosoughi et al. (2018). Títo vedci zmapovali cirkuláciu 126 000 informácií na internete, z ktorých bola jedna polovica nepravdivá a druhá pravdivá. Zistili, že FN sa šíria šesťkrát rýchlejšie ako pravdivé správy rôznych kategórií, napr. *vedecké, politické. Ako hnacia sila razantného šírenia* lži boli v tomto výskume identifikovaní ľudia a nie siete „botov“. Mali by sme si preto uvedomiť, že hoci sa nejaká správa objaví v „timelinoch“ našich priateľov či známych, nie je to ešte dôvod vnímať ju ako pravdivú a *šíriť ďalej*. Samozrejme, nebolo by primerané každého, kto na sociálnych sieťach zdieľa nesprávne informácie, rovno upodozrievať zo zámerného dezinformovania svojho okolia. *Ľudia sa totiž často nechajú* zlákať tzv. spravodajskou hodnotou (news value)¹ neakej správy a následne ju nekriticky šíria ďalej. Spravodajská hodnota FN je pritom v porovnaní s pravdivými správami obyčajne vyššia (Vosoughi et al., 2018).

S mechanizmom rýchlosti šírenia množstva FN výrazne súvisia aj tzv. *informačné bubliny*, ktoré posilňujú náš svetonázor tým, že do

nich prejde iba taký obsah, ktorý ho podporuje. To, čo sa nehodí buď odfiltrujeme my, alebo to za nás urobia *šikovné* algoritmy, t. j. mechanizmy, ktoré Google, Facebook, Twitter, Instagram a ďalší používajú na sledovanie nášho správania a na základe toho upravujú obsah a reklamu, ktoré nám zobrazujú. Týmto spôsobom nastáva „intelektuálna izolácia“ vo vlastnej informačnej bubline, ktorá slúži ako podhubie na šírenie najrôznejších FN (Gregor a kol., 2018).

Ďalšou príčinou rýchleho šírenia veľkého množstva FN je zneužívanie nových technológií. Ich čoraz väčšia prístupnosť a jednoduchosť používania umožňuje manipulovať informáciami na internete pomocou automatizácie. Ide o oblasť, ktorá sa rozvíja oveľa rýchlejšie než naša schopnosť analyzovať a rozumieť všetkým možnostiam jej využitia a možným dopadom (Hajdu a kol., 2020).

V neposlednom rade *sú to aj spoločenské krízy a stresujúce udalosti, ako napr. súčasná pandémia COVID-19, ktoré uľahčujú šírenie FN a najrôznejších konšpirácií, pretože umožňujú ľuďom zvládať* pocity úzkosti a ne-

dostatku kontroly (pozri Šrol, Ballová Mikušková, Čavojevová, 2021).

ANDRAGOGICKÉ PRÍSTUPY A INTERVENCIE NA ELIMINÁCIU FAKE NEWS

V naznačenej situácii môžu andragógovia vykonávajúci ktorúkoľvek zo svojich rolí (napr. lektor, mentor, kouč, tréner, poradca), uplatňovať v rámci svojich vzdelávacích aktivít v zásade **dva prístupy** k objektom svojho pôsobenia – k dospelým ľuďom². S každým z nich sa spájajú rôzne výzvy, príležitosti a intervencie.

Proaktívny. Andragógovia majú výhodu v tom, že ich odkaz (správa, informácia) obsadí myslenie dospelých ľudí ako prvý. Nereagujú na cudzie manipulácie, ale sami vytvárajú príbeh. Musia myslieť dopredu a zmapovať myslenie konkrétnych osôb. V tomto prípade musia byť argumentačne presvedčiví, odhodlaní, vytrvalí a kreatívni. Svojim pôsobením môžu zvýšiť odolnosť dospelých voči negatívne mu ovplyvňovaniu a vytvárať vlastné naratívy, témy a kľúčové odkazy.

Reaktívny. Andragógovia sú v strategickej nevýhode, pretože komunikačné odkazy nastavuje protis-

1 „News value“ sa týka kritérií, ktoré musí správa/udalosť spĺňať na to, aby pútala pozornosť a ovplyvňovala verejnú mienku. Patria sem napr. senzačnosť, blízkosť, relevantnosť, jednoznačnosť či faktickosť. Tieto kritéria však zároveň môžu spôsobiť deformáciu reality. Bližšie pozri <https://medialnavychova.sk/spravodajska-hodnota/>.

2 Ako dospelých v tejto štúdií chápeme ľudí vo veku 16 – 65 rokov. Dôvodom je skutočnosť, že o tejto vekovej kategórii máme k dispozícii dostatok relevantných výskumných zistení (pozri Obr. 1), ktoré možno zohľadniť pri tvorbe a realizácii vzdelávacích programov pre rôzne cieľové skupiny.

trana a nie oni. Musia si zachovať chladnú hlavu, lebo sú pod väčším tlakom, a ich reakcia by mohla byť neuvážená alebo prehnaná. Dôkladne zvolenou intervenciou však môžu podnietiť dospelých k zmene myslenia.

V rámci každého prístupu je kľúčové, aby andragógovia dodržovali tzv. andragogické zásady, t. j. všeobecné požiadavky kladené na proces výučby v súlade so stanovenými cieľmi a obsahom vyplývajúce z bio-psycho-sociálnych špecifik učiacich sa dospelých. V súvislosti s elimináciou vplyvu FNs by sme chceli zdôrazniť najmä zásadu orientácie na prax (sféra profesie aj voľného času). Totiž, čím jasnejšia a zreteľnejšia je väzba obsahu vzdelávania na prax účastníkov, tým cielavedomejší, motivovanejší a aktívnejší bude ich prístup k učeniu. Inak povedané, obsah vzdelávania je vhodné ponímať problémovo – ako hľadanie riešenia konkrétneho problému praxe (k andragogickým zásadám podrobne Bontová, 2017, s. 37-39).

Okrem dodržiavania andragogických zásad je potrebné, aby andragógovia pri tvorbe a realizácii vzdelávacích programov pre dospelých brali do úvahy aj ich postoje a hodnotovú zložku, pretože vplyv FNs nie je len otázkou neinformovanosti či nekompetentného nará-

bania s informáciami (pozri „bumerangový efekt svetonázoru“).

Proaktívny prístup Intervencie, ktoré explicitne upriamujú pozornosť študentov na zdrojové informácie a iniciujú porovnávanie rôznych dokumentov, vykazujú v experimentálnych podmienkach pozitívne efekty na kvalitu práce študentov s viacerými dokumentmi (Britt, Aglinskas, 2002). Z tohto dôvodu považujeme za užitočné vytvárať vzdelávacie programy aj pre dospelých ľudí s cieľom naučiť ich kompetentne pracovať s informáciami (nielen) z internetu, napr. kriticky hodnotiť dôveryhodnosť a vhodnosť informačných zdrojov. Na tento účel, predovšetkým však na identifikovanie FNs, môže andragógom poslúžiť **infografika** (Obr. 2), ktorú vypracovala *Medzinárodná federácia knižničných asociácií a inštitúcií (IFLA)*.

AKO ROZPOZNAŤ FAKE NEWS?

-
ZVÁŽTE ZDROJ
 Preskúmajte účel/zameranie stránky a jej kontakty.
-
ČÍTAJTE ĎALEJ
 Nadpisy môžu byť šokujúce preto, aby ste na ne klikli. Aký je celý príbeh?
-
PREVERTE AUTORA
 "Preklepnite" si autorov. Sú dôveryhodní? Sú skutoční?
-
RELEVANTNÉ ZDROJE
 Klikajte na odkazy a posúďte, či sú informácie v článku v súlade so zdrojom.
-
SKONTROLUJTE DÁTUM
 Dajte si pozor na staré správy. To, že boli pravdivé ešte neznamená, že sú stále relevantné.
-
NIE JE TO VTIP?
 Pokiaľ je to príliš bizarné, možno ide o satiru. "Preklepnite" si stránky autora, aby ste si boli istý.
-
NIE STE ZAUJATÝ?
 Zvážte, či vaše vlastné presvedčenie neovplyvňuje váš úsudok.
-
SPÝTAJTE SA EXPERTOV
 Spýtajte sa knihovníka, konzultanta alebo stránok zameraných na kontrolu faktov.

Obr. 2: Infografika na rozpoznanie Fake News
 Zdroj: upravené podľa „Jak rozpoznať fake news“ https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/207/2/czech_-_how_to_spot_fake_news.jpg

Okrem tejto infografiky môžu andragógovia upriamiť pozornosť učiacich sa dospelých aj na účinné stratégie práce s textom. Jednou z takýchto stratégií je tzv. **horizontálne čítanie**. Wineburg a McGrew, výskumníci zo Stanfordovej univerzity, chceli na skupine bežných používateľov internetu a profesionálnych overovateľov faktov ukázať, že existuje vhodný a nevhodný spôsob čítania webových stránok. Všimli si, že bežní používatelia mali tendenciu čítať stránku odhora dole a nesnažili sa overiť si platnosť toho, čo majú pred očami. Naopak, „fact-checkeri“ mali otvorených hneď viacero záložiek, keď sa im nejaká informácia nepozdávala. Na konci experimentu práve oni našli takmer všetky *hoaxy*, zatiaľ čo ostatní neodhalili skoro žiadny (Wineburg, McGrew, 2017).

Cielený rozvoj schopnosti overovať si informácie pomocou internetu, či myslieť kriticky, ľudí zároveň učí mobilizovať tzv. **metakognitívnu kontrolu**, ktorá ich robí menej náchylnými veriť prvotným a automatickým úsudkom (heuristickým myšlienkam), a stať sa tak ľahkým cieľom

rôznych informačných operácií na internete.

Ďalšou z možností *proaktívneho pôsobenia* je tzv. **inokulácia**, t. j. ochranné očkovanie riadace sa biomedicínskou analógiou. Vystavenie ľudí oslabenej dávke techník používaných na dezinformovanie, resp. vyvrátenej verzii určitej správy, umožňuje kultivovať v ich myšliach „kognitívne protilátky“. Dospelým ľuďom napr. ukážeme starý reklamný plagát (Obr. 3), na ktorom lekár hovorí, že fajčí *Luckies*, lebo sú vysušené a menej dráždivé. Väčšina z nich chápe, že toto tvrdenie je z dnešného pohľadu nezmyselné. Keď ich následne upozorníme na skutočnosť, že odporcovia očkovania, klimatických zmien a pod. robia v podstate to isté a využívajú pritom falošných vedcov, stanú sa voči informáciám podobného typu imúnnejší (pozri Cook et al., 2017). Účinnosť inokulácie sa opakovane potvrdila pri množstve rôznych tém (tamže) a možno ju ešte zvýšiť citlivým využívaním multimediálnych aplikácií ako napr. kreslené príbehy (Cook, 2020) a hry (Roozenbeek, J., van der Linden, 2019).

• The figures quoted have been checked and certified to by LYBRAND, ROSS BROS. AND MONTGOMERY, Accountants and Auditors.

20,679* Physicians say “**LUCKIES** are less irritating”

“**It's toasted**”

Your Throat Protection against irritation against cough

Obr. 3: 20679 lekárov hovorí: „Luckies sú menej dráždivé“
Zdroj: <https://tobacco.stanford.edu/>

Reaktívny prístup

Pokiaľ uchyteniu sa FNs nemožno predísť, je namieste snaha vyvrátiť ich. Pritom však môžu nastať rôzne „bumerangové efekty“, t. j. situácie, kedy korekcia neúmyselne upevní vieru vo FNs v porovnaní so situáciou pred korekciou alebo bez nej. Informácie o tom, ktoré to sú a ako sa im efektívne vyhnúť poskytujú Lewandowsky, Cook, Ecker et al. (2020) a Cook, Lewandowsky (2011).

Bumerangový efekt dôvernosti sa zakladá na skutočnosti, že za určitých okolností môže viesť snaha vyvrátiť FNs dokonca k ich upevnieniu. Deje sa tak najmä vtedy, keď proces falzifikácie začneme poukázaním na konkrétne FNs, čo ich v očiach ľudí robí ešte dôveryhodnejšími. Ideálne je sústrediť sa od samotného začiatku len na fakty. Často uplatňovaná metóda uvádzať FNs veľkým a tučným písmom, ako nadpis, je to posledné, čo by sme mali urobiť. Naopak. V nadpise treba uviesť kľúčovú výpoveď, lebo našim cieľom je oboznámiť ľudí s faktami.

Bumerangový efekt „preťaženia informáciami“. Obyčajne sa predpokladá, že falzifikácia FNs bude tým účinnejšia, čím viac protiargumentov predložíme. To však môže viesť k pravému opaku, lebo spracovať veľké množstvo argumentov je oveľa namáhavejšie ako zaoberať sa iba niekoľkými z nich. Slovom, jed-

noduché FNs sú kognitívne atraktívnejšie než príliš komplikované korektúry.

Prezentované obsahy preto musia byť výstižné a ľahko čitateľné. Nadpisy, vety a odseky krátke. Jazyk musí byť jednoduchý, bez dramatické a znevažujúcich komentárov, ktoré by príjemcov mohli urážať. Je potrebné držať sa len faktov a na záver uviesť silnú a ľahko „stráviteľnú“ informáciu, ktorú si ľudia zapamätajú a môžu ďalej šíriť. Napríklad: „97 zo 100 klimatológov zastáva názor, že globálne otepľovanie spôsobil človek.“ Vždy, keď sa dá, treba prednášané argumenty podporiť graficky a uplatňovať princíp jednoduchosti, tzv. KISS princíp: „Keep it simple, stupid“.

Bumerangový efekt svetonázoru je zrejme najzávažnejší a nastáva vtedy, keď FNs, ktoré majú byť vyvrátené, zodpovedajú presvedčeniam ľudí. Tento efekt umocňuje aj tendencia ľudí vyberať si také informácie, ktoré sú v súlade s ich postojmi. Štúdie ukazujú, že napr. odporcovia očkovania majú odlišné morálne predstavy ako jeho zástancovia (Amin et al., 2017). Platí to aj o odporcoch klimatických zmien. Podľa politického postoja ľudí možno predvídať či budú, alebo nebudú popierať klimatické zmeny (McCright et al., 2016). Napríklad trhoví fundamentalisti ich často považujú za podvod. Ďalšie informácie ich o

ničom nepresvedčia. Keď sú ľudia presvedčení o svojej pozícii natolko, že ju verejne deklarujú, napr. blogujú alebo zverejňujú na sociálnych sieťach, ich postoj je tak pevný, že je takmer nemožné zmeniť ho – konfrontácia s protiargumentmi ho iba upevní. V tomto kontexte je vhodné zamerať sa práve na tých, ktorí ešte nie sú príliš radikalizovaní.

Inou možnosťou, ako obísť bumerangový efekt, je „zarámčovať“ informácie tak, aby boli pre svetonázor konkrétnych osôb menej „ohrozujúce“. Príkladom môže byť očkovanie. O’Keefe & Nan (2012) v tejto súvislosti odporúčajú zdôrazňovať jeho pozitívne efekty (gain framing) a vyhnúť sa vymenovávaniu možných ujmov súvisiacich s neočkovaním (loss framing). Namiesto „Malé deti môžu na osýpky zomrieť. Nechajte preto vaše dieťa zaočkovať.“ je potrebné povedať: „Vaše dieťa má právo na zdravý život. Ochráňte toto právo tým, že vaše dieťa necháte zaočkovať.“

Zaplnenie medzery alternatívnym vysvetlením

Zvnútornením FNs vzniká akýsi mentálny obraz, ktorý plní funkciu vysvetlenia. Za predpokladu, že sa nám podarí vyhnúť sa spomínaným bumerangovým efektom, spôsobí proces falzifikácie FNs v mysliach ľudí myšlienkovú medzeru, ktorú treba vyplniť alternatívnym vysvetlením. V opačnom prípade

nastane recidíva. Alternatívna informácia by však nemala byť zložitejšia a mala by mať rovnakú váhu z hľadiska vysvetlenia ako pôvodná mylná informácia.

Alternatívne vysvetlenie musí na to, aby bola prijatá, vysvetliť, prečo bola pôvodná správa nesprávna. To môže nastať odkrytím rétorických techník použitých na zavádzajúce informovanie, ako napr. úmyselné zdôrazňovanie iba tých informácií, ktoré sa hodia účelu, konšpiračných teórií či využívanie falošných expertov. Alternatívne vysvetlenie môže spočívať aj v uvedení dôvodov, prečo sa konkrétne FNs vôbec šíria. Vplyv FNs možno tiež eliminovať vyvolaním a šírením pochybností o ich zdroji. V neposlednom rade sú efektívnym nástrojom falzifikácie grafiky, lebo, na rozdiel od hovoreného či písaného slova, poskytujú menej možností na ich dezinterpretáciu (Lewandowsky, Cook, Ecker et al., 2020; Cook, Lewandowsky, 2011).

ZÁVER

Spoločenský a ekonomický pokrok závisí od schopnosti jednotlivcov prijímať pre seba a svoje spoločnosti informované rozhodnutia na základe kvalitných informácií. Fake news – v tejto štúdii chápané ako informácie, resp. správy na internete úmyselne zavádzajúce svojich reci-

pientov napodobňovaním žurnalistických formátov – však túto schopnosť výrazne limitujú. Výsledkom ich vplyvu je strata dôvery značnej časti verejnosti v demokraciu, jej princípy, médiá, vedu a vedecky podložené fakty. Fake news, lži, dezinterpretácie a pod. nie sú ničím novým, no vďaka rýchlo napredujúcim digitálnym technológiám môže takéto obsahy vytvárať, šíriť a zdieľať v podstate každý, kto disponuje prístupom k internetu a potrebným hardvérom, a to rýchlejšie a presnejšie než kedykoľvek predtým.

Skutočnosť, že internetom sa veľkou rýchlosťou šíri množstvo informácií variabilnej kvality a že jeho dospelí používatelia spravidla nedisponujú potrebnými vedomosťami, zručnosťami a schopnosťami na to, aby ju vedeli posúdiť a nestali sa tak ľahkým cieľom nebezpečných informačných operácií na internete, vyvoláva naliehavú potrebu hľadať účinné riešenia. Súčasťou týchto riešení sú aj autormi predkladanej štúdie predstavené prístupy, nástroje a intervencie smerujúce k rozvoju a upevňovaniu mediálnej gramotnosti a kritického myslenia dospelých používateľov internetu, ktoré sú nutným predpokladom kompetentného každodenného narábania s informáciami a eliminácie vplyvu fake news.

Abstrakt

Jednoduchý prístup k informáciám prostredníctvom internetu prináša so sebou o. i. aj riziko šírenia často ťažko identifikovateľných fake news, ktoré narúšajú podstatu demokratických spoločností, ktorou je otvorená, slobodná a férová verejná diskusia. V štúdiu predstavujeme relevantné výskumné zistenia o dospelí populácii na Slovensku, možné príčiny a spôsoby razantného šírenia falošných informácií na internete, a napokon možné andragogické prístupy a intervencie s potenciálom eliminovať ich vplyv na dospelých. Naším primárnym cieľom je prispieť k rozvoju mediálnej gramotnosti a kritického myslenia dospelých, ktoré sú predpokladom ich schopnosti zodpovedne sa rozhodovať, zrozumiteľne formulovať svoje názory a aktívne sa podieľať na verejnom živote.
Kľúčové slová: internet, fake news, príčiny šírenia fake news, andragóg, andragogické prístupy k fake news.

REFERENCIE

- Allcott, H., a Gentzkow, M. (2017). "Social Media and Fake News in the 2016 Election." *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-36.
- Amin, A. B., Bednarczyk, R. A., Ray, C. E. et al. (2017). Association of moral values with vaccine hesitancy. *Nature Human Behaviour*, 1, 873-880.

- Bontová, A. (2017). *Androdidaktika*. Banská Bystrica: Belianum.
- Britt, M. A., a Aglinskas, C. (2002). Improving students' ability to identify and use source information. *Cognition and Instruction*, 20(4), 485-522.
- Bunčák, J. et al. (2013). *Národná správa PIAAC Slovensko 2013. Výskum kompetencií dospelých*. Bratislava: Národný ústav celoživotného vzdelávania.
- Cook, J., a Lewandowsky, S. (2011). *The Debunking Handbook*. St. Lucia, Australia: University of Queensland.
- Cook J., Lewandowsky S., a Ecker U. K. H. (2017). Neutralizing misinformation through inoculation: Exposing misleading argumentation techniques reduces their influence. *PLoS ONE*, 12(5): e0175799.
- Cook, J. (2020). *Cranky uncle vs. climate change*. New York: Citadel Press.
- European Union. (2018). *Flash Eurobarometer 464 Fake news and disinformation online*. Available at: <<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2183>>.
- Gregor, M., VeJVodová, P. a Zvol si info. (2018). *Nejlepší kniha o fake news*. Brno: CPress.
- Hajdu, D., Klingová, K., Kupková, I., a Milo, D. (2020). *Ako sa brániť proti informačným operáciám?* Bratislava: GLOBSEC.
- Hajdu, D., Klingová, K., Sawiris, M., a Milo, D. (2020). *GLOBSEC Trends 2020: Central Europe, Eastern Europe and Western Balkans at the Times of Pandemic*. Bratislava: GLOBSEC.
- Hajdu, D., Klingová, K., a Sawiris, M. (2021). *GLOBSEC Vulnerability Index 2021*. Bratislava: GLOBSEC.
- Klingová, K. (2018). *Analýza prieskumu verejnej mienky. Stúpajúca podpora pre Európsku úniu a Emmanuel Macron ako pozitívny vzor svetového politika*. Bratislava: GLOBSEC.
- Lewandowsky, S., Cook, J., Ecker, U. K. H. et al. (2020). *The Debunking Handbook 2020*. Available at: <<https://sks.to/db2020>>.
- McCright, A. M., Marquart-Pyatt, S. T., Shwom, R. L. et al. (2016). *Ideology, capitalism, and climate: Explaining public views about climate change in the United States*. *Energy Research & Social Science*, 21, 180-189.
- Národný bezpečnostný úrad. (2021). *Krátky slovník hybridných hrozieb*. Dostupné na: <<https://www.nbu.gov.sk/urad/o-urade/hybridne-hrozby-a-dezinformacie/kratky-slovník-hybridnych-hrozieb/index.html>>.

- Newman, N. et al. (2021). *Reuters Institute Digital News Report 2021. Reuters Institute for the Study of Journalism*. Available at:
- <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2021-06/Digital_News_Report_2021_FINAL.pdf>.
- O'Keefe, D. J., a Nan, X. (2012). *The relative persuasiveness of gain- and loss-framed messages for promoting vaccination: A meta-analytic review*. *Health Communication*, 27(8), 776-783.
- Roozenbeek, J., a van der Linden, S. (2019). *Fake news game confers psychological resistance against online misinformation*. *Palgrave Commun*, 5(65).
- Šrol J., Ballová Mikušková E., a Čavojevová V. (2021). *When we are worried, what are we thinking? Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amidst the COVID-19 pandemic*. *Appl Cognit Psychol*, 35, 720-729.
- Vosoughi, S., Roy, D. a Aral, S. (2018). *The spread of true and false news online*. *Science*, 359(6380), 1146-1151.
- Wardle, C. (2019). „*Misinformation Has Created a New World Disorder*“. *Scientific American*. Available at: <<https://www.scientificamerican.com/article/misinformation-has-created-a-new-world-disorder/>>.
- Wineburg, S., a McGrew, S. (2017). *Lateral Reading: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information*. *Stanford History Education Group Working Paper No. 2017-A1*. Available at: <<https://ssrn.com/abstract=3048994>>.

AUTORI:

Mgr. Martin SCHUBERT, PhD.,
Pedagogická fakulta Univerzity
Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Katedra pedagogiky a andragogiky,
e-mail: martin.schubert@umb.sk

PaedDr. Viktória PANČÍKOVÁ,
PhD., ProSchool, s.r.o., <https://proschoo.sk/>,
e-mail: viktoriana.pancikova@gmail.com